

Zürkânî ve Ettafeyyiş'in Muhkem ve Müteşâbih ile İlgili Görüşlerinin

Karşılaştırılması*

Fatih ALTUN** - Reyhan ÇAĞLAYAN ALTUN***

Öz

Ulûmü'l-Kur'ân'ın önemli konularından biri olan muhkem ve müteşâbihin birlikte zikredildiği Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde ifade edildiğine göre Kur'ân'ın bir kısım âyetleri kitabın esasını teşkil eden muhkem, bir kısmı da müteşâbihtir. Muhkem âyetlerin delalet ettiği mana açıkça anlaşılırken, müteşâbihler açıkça anlaşıl-mamaktadır. Kur'ân'da hangi âyetlerin muhkem, hangilerinin müteşâbih olduğunun belirtilmemesi ve mü-teşâbih âyetlerin farklı yorumlara imkân vermesi tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Bu da çeşitli görüş ve ekole mensup âlimleri farklı yaklaşımlara yönlendirmektedir. Bu çalışmada Ehl-i sünnet âlimlerinden Zürkânî ile İbâzî müfessirlerden Ettafeyyiş'in muhkem ve müteşâbih konusundaki görüşlerinin mukayeseli bir tarzda ele alınması amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel sorusu Zürkânî'nin ve çağdaşı Ettafeyyiş'in muhkem ve müteşâbih konusundaki görüşlerinin neler olduğu şeklinde belirlenmiştir. Bu bağlamda Zürkânî'nin *Menâbilü'l-İrfân*'ı, Ettafeyyiş'in *Tefsir* ve *Himyan* adlı eserleri mukayeseli olarak incelenmiştir. Zürkânî'nin usûl, Ettafeyyiş'in tefsir kaleme alması, konunun alt başlıklarında farklı hususlara değinmelerine de zemin hazırlamıştır. Araştırma sonucu her iki âlimin muhkem ve müteşâbihle ilgili yaklaşımları benzer olmakla birlikte müteşâbihin tesbit ve te'vilinde görüşlerinin farklılaştığı anlaşılmıştır. Bu da her iki âlimin kendi mezhebi doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ehl-i sünnet, İbâzîyye, Muhkem, Müteşâbih, Zürkânî, Ettafeyyiş.

Opinions of Zurkânî and Attafayyish About Muhkam and Mutashâbih: A Comparative Study

Abstract

According to the 7th verse of the Al-i Imran in which *muhkam* and *mutashâbih* that are the substantial subjects of the Quranic Sciences (Ulum al-Qur'an) are mentioned together, some verses that constitute the essence of the Qur'an are *muhkam* and some verses are *mutashâbih*. While the meaning of the *muhkam* verses is clearly understood, the *mutashâbih* verses are not comprehended fairly. The fact that the verses in the Qur'an are not specified whether they are *muhkam* and *mutashâbih* and the *mutashâbih* verses allow different interpretations form the basis of the discussions. This leads scholars from different views and schools to different approaches. In this study, it is aimed to examine the views of Zurkânî, one of the Ahl-i sunnah scholars and

* Bu makale, yazımı devam eden "İbâzî Tefsirlerde Kur'ân İlimlerinin Genel Tahlili" ve "Ulûmü'l-Kur'ân Açısından Menâhilü'l-İrfân" adlı doktora tezleri esas alınarak hazırlanmıştır. This article is based on doctoral dissertations titled 'General Analysis of Qur'an Sciences in Ibadî Tafsir' and 'Menahilu'l-İrfan in terms of Ulûmu'l-Qur'an'

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. PhD Student, Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Sakarya/ Turkey. fatihaltun25@windowslive.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8067-8000>.

*** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. PhD Student, Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Sakarya/Turkey. reyhan.caglayan@hotmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5350-710X>.

Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir

Gönderim Tarihi: 19 Şubat 2020. Kabul Tarihi: 24 Mart 2020. Yayın Tarihi: 30 Nisan 2020.

Makale Tipi: Araştırma Makalesi. DOI Numarası: 10.31121/tader.691549

ATIF: Altun, Fatih, Altun, Reyhan Çağlayan. "Zürkânî ve Ettafeyyiş'in Muhkem ve Müteşâbih İle İlgili Görüşleri-nin Karşılaştırılması" Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER) 4 / 1 (Nisan 2020): 38-67.

Attafayyish, one of Ibadî's commentators, about *muhkem* and *mutashâbih* in a comparative manner. The main question of the research is determined as what are the views of Attafayyish and his contemporary Zürkânî on the subject of *muhkem* and *mutashâbih*. In this context, the Zürkânî's *Manabilü'l-irfân* and Attafayyish's *Taysîr* and *Himyan* were examined comparatively. Zürkânî's writing of a methodological work and Ettafeyyîş's writing of exegesis also paved the way for them to address different issues in the subtitles of the subject. As a result of the research, it is understood that the approaches of both scholars about *muhkem* and *mutashâbih* are similar, but their views about *mutashâbih* differ in aspect of determination and interpretation. It also shows that both scholars act in accordance with their school of thoughts.

Keywords: Tafsîr, Ahl-i Sunnah, Ibadîyya, Muhkem, Mutashâbih, Zürkânî, Attafayyish.

Giriş

Kur'ân ilimlerinin önemli ve tartışmalı meselelerinden biri şüphesiz muhkem ve müteşâbih konusudur. Kur'ân üç farklı yerde değişik bağlamlarda bu konuya değinmiştir. Bunlardan biri Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğunu,¹ diğeri Kur'ân'ın tamamının müteşâbih olduğunu,² üçüncüsü ise “O, sana Kitab'ı indirdendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. Râsibûn (ilimde derinleşmiş olanlar), "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar”³ ifadesiyle Kur'ân'da hem muhkem hem de müteşâbihin bulunduğunu belirtmektedir.

Bahsi geçen âyette ‘vâv’ bağlacı müteşâbihin bilinip bilinmeyeceği tartışmasına neden olmaktadır. Vâv harfi atıf anlamında kullanıldığında müteşâbihin Allah ve ilimde derinleşenler tarafından, isti'nâf kabul edildiğinde ise bunların yalnızca Allah tarafından bilineceğini vurgulamaktadır. Hem atıf hem de isti'nâf olarak iki farklı şekilde manalandırılmasından sonra râsibûnun müteşâbihi te'vîl etmedeki ayrıcalığı iki yaklaşımı birleştirecek üçüncü bir yöntem olarak karşımıza çıkmakta ve bu da bir kısmının sadece Allah'a has iken bir kısmının da ilimde derinleşenler tarafından bilineceğine işaret etmektedir.

Kuran, büyük çoğunluğu ayrı ayrı açıklanmış (mufassal) ve muhkem bir kitaptır.⁴ Bununla birlikte bazı gaybî hakikatleri, insanlara kendi dili ile ifade etme zorunluluğu müteşâbih bir üslubu içermesine de imkân vermiştir.⁵ Müteşâbih âyetlerin varlığı bir taraftan insan fikrinin dondurulmaması ve fikir hürriyetine müsaade ederken diğer taraftan insan için bir imtihandır.⁶ Bu bağlamda

¹ “Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır.” Hûd 11/1.

² “Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen (müteşâbih) ve (hükümleri, öğütleri, kassaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir.” ez-Zümer 39/23.

³ Âl-i İmrân 3/7.

⁴ Hûd 11/1.

⁵ İbrahim Yıldız, *Kur'ân İnsan ve Yanlığı* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 255.

⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2012), 132-133.

ilimde derinleşenler imtihanın farkında olup “ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derken bazıları da Allah için zikredilen ifadeleri, insanlarda var olduğu şekliyle anlamış ve büyük yanılgıya düşmüşlerdir.⁷ Bu sebeple müteşâbih âyetlerin doğru anlaşılması ve doğru yorumlanması önemli hale gelmektedir.

Farklı mezheplere mensup âlimlerin bir konuda ulaştıkları sonuca, hangi delillerden istifade ederek geldiklerinin görülmesine imkân sunacak mukayeseli çalışmalar değerlidir. Tartışmalı meselelerden biri olan mukem ve müteşâbih de bu durumdan müstağni kalmamış, konu hakkında mukayeseli makaleler yazılmıştır.⁸ Bu çalışmada, çağdaş olan Mısırlı Ehl-i sünnet âlimi Abdülazîm ez-Zürcânî (öl. 1367/1948)⁹ ile Cezayirli İbâzî müfessir Yûsuf b. İsâ Eттаfeyyiş'in (öl. 1332/1914)¹⁰ muhkem ve müteşâbih konusuna yaklaşımları, çözüm yolları ve ekollerinin görüşlerini nasıl yansıttıkları ele alınacaktır. Bu bağlamda Zürcânî'nin usûle dair *Menâbilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* isimli kitabı ile Eттаfeyyiş'in kaleme aldığı *Teyşîru't-tefsîr* ve *Himyânu'z-zâd ilâ dari'l-me'âd* tefsirleri incelenecektir. Zürcânî eserinin on beşinci bölümünde müstakil olarak, Eттаfeyyiş ise Âl-i İmrân sûresinin 7. âyeti ve hurûf-ı mukattaa içeren âyetlerin tefsirinde bu konuyu işlemektedir. Menâhil, kolay üslûbu, her bölümün sonunda zihinlerde oluşabilecek sorunları gidermeye çalışması, meseleleri

⁷ Yıldız, *Kur'ân İnsan ve Yanılgı*, 259-260.

⁸ Bk. Sahiron Syamsuddin, “Muhkem ve Müteşâbih: Kur'an'ı Kerim'in 3. Sure 7. Ayeti Hakkında Taberî ve Zemahşerî'nin Yorumları Üzerine Analitik Bir Çalışma”, çev. Yavuz Fırat, *Bilimname*, 5/12 (2007), 201-219; Hacı Önen, “İbn Kesir ve Taberî'nin Muhkem-Müteşâbih ile İlgili Görüşlerinin Mukayesesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 18/60 (Yaz 2014), 309-320; Mansur Yayla, “Sünnî-Şii Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Aşûr ve Tabâtâbâi Örneği-”, *İlahiyat Akademi* 10 (Aralık 2019), 107-144.

⁹ Muhammed Abdülazîm Zürcânî, Mısır'ın Garbiye vilâyetinde 1893 yılında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta hafızlığını tamamlayan Zürcânî, 1925 yılında Ezher'den mezun olup müderrislik ve bir süre de imamlık yaptıktan sonra Ezher Üniversitesinde görev almıştır. 10 Aralık 1948'de Kâhire'de vefat etmiştir. Hadis usulüne dair bir, farklı alanlarda üç eser ve çeşitli dergilerde makaleler yazmıştır. Kur'an ilimlerinin temel meselelerini on yedi başlık altında incelediği *Menâbilü'l-irfân*'ı kaleme almıştır. Eserde İslam düşmanlarına, eser sahiplerinin farazi olarak sunduğu delillere ve âlimlerin muhalefet ettiği konulara dair görüş ve eleştirilerine değinmiştir. Eserinde Ehl-i sünnet çizgisinden çıkmayan açıklama ve tanımlara yer vermiştir. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Suat Mertoğlu, “Zürcânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/579-580; Nevvâf el-Cerrâh, “Mukaddime” Zürcânî, *Menâbilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Nevvâf el-Cerrâh (Beyrût: Dar Sader, 2008), 5-9; Halid b. Osman es-Sebt, *Kitabü Menâbilü'l-irfân li'z-Zürcânî; Dirâse ve Takvîm* (Kâhire: Darü İbn Affan, 2001), 44.

¹⁰ Tam adı Muhammed b. Yûsuf b. İsâ b. Sâlih el-Hafsi el-Adevî'dir. Ünlü İbâzî âlimlerini yetiştiren Eттаfeyyiş ailesine mensup olduğu için daha çok Eттаfeyyiş lakabıyla anılmaktadır. 1236/1820 yılında Cezayir'in Gerdâye merkezine bağlı Yescen kasabasında doğmuştur. Eттаfeyyiş 1332/1914 yılında Yescen'de vefat etmiştir. Akâid, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında kendisini ihtisas derecesinde yetiştirdiği için “Kutbü'l-Eimme” unvanını almış ve çeşitli alanlarda eser verebilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Kaleme aldığı üç yüz civarındaki eserinin çoğu basılmıştır. Tefsirde üç eser telif eden Eттаfeyyiş büyük ölçüde Zemahşerî'nin, bazen de Beyzâvî'nin tesirinde kalmıştır. Tefsirlerinin ilki *Himyân*'dır. İkincisi *Dâi'l-amel li'yemi'l-emel*'dir. Rahman sûresi'nden Nas sûresi'ne kadar olan kısım tefsir edilmiştir. Üçüncüsü de *Teyşîr*'dir. Detaylı bilgi için bk. Sabri Hizmetli, “Eттаfeyyiş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/500; İbrahim b. Muhammed Talây, “Mukaddime”, *Teyşîru't-tefsîr* (Cezayir: Dârü't-Tevfikîyye, 2011), 1/Mukaddime 3; Mustafa b. Nâsir Vinten, *Arâü'ş-Şeyb Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş el-Akadîyye* (Gardâye: el-Matba'at'ül-Arabiyye, 1996), 23-65.

soru-cevap şeklinde ele alması gibi özellikleriyle ön plana çıkan bir eserdir.¹¹ Teysîr ve Himyân, “Kutbü'l-Eimme” ünvanını almış, İbâzî tarihinde çok az sayıda telif edilen tefsirlerden üçünün yazarı olan Ettafeyyîş'in eserleri olup Teysîr, insanları memnun edecek ve bıktırmayacak bir üslûba,¹² Himyân da kendi mezhebinin görüşlerini izah etmeye yetecek bir özelliğe sahiptir.¹³

Her iki âlimin ortak temas ettiği ve farklı ele aldıkları alt başlıklar bulunmaktadır. Aynı hususlara değindikleri alanlar muhkem-müteşâbih, ümmü'l-kitâb, müteşâbihin yorumlanması meselesi, hikmetleri; farklı ele aldıkları konular ise Zürkânî'nin eleştirilere cevap vermesi; Ettafeyyîş'in ise âyetin sebab-i nüzulüne değinmesi, “müteşâbihine tabi olurlar” ifadesinin ne anlama geldiğinin üzerinde durması, “zeyğ”, “ibtigâe'l-fitne”, “ibtigâe te'vîlih” ve “râsihûn” kavramlarını açıklamasıdır. Bu makalede kaleme aldıkları ortak konular detaylı bir şekilde, farklı işledikleri ise kısaca açıklanacaktır.

1. Müstereken Değinilen Konular

1. 1. Muhkem ve Müteşâbih

Gerek tefsir usûlü eserlerinde gerekse tefsirlerde muhkem ve müteşâbih kavramlarının tanımında¹⁴ görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Hem Zürkânî hem de Ettafeyyîş bu farklı tanımları eserlerinde ele almaktadırlar.

Zürkânî, öncelikle lügat manalarını verdiği bu kavramların Kur'an'daki kullanımına atıfta bulunmakta ve daha sonra ıstilahî manalarına değinmektedir. Lügatte muhkemin türevlerinin tek bir anlam etrafında cereyan ettiğini ve bunun da “men etme/koruma” manasında olduğunu ifade etmektedir. Müteşâbihin lügatteki anlamı ise “benzer ve karmaşık”tır. İstilahî olarak ise muhkem bazen mensûhun bazen de müteşâbihin zıddı olarak anlamlandırılmaktadır. Birinci manaya göre nes-holmamış âyetler kast edilmekte, ikinci manaya göre de naslarda herhangi bir kapalılığın bulunduğu açıklık ifade edilmektedir.¹⁵

¹¹ Kitap hakkında detaylı bilgi için bk. Ayşegül Eskikurt – Reyhan Çağlayan Altun “Klasik ve Modern Dönemde Ulümü'l-Kur'an Çalışmaları Karşılaştırması” *Asos Journal* 4/28 (Temmuz 2016), 84-105.

¹² Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş, *Teysîru't-tefsîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talây (Cezayir: Dâru't-Tevfikîyye, 2011), 1/1.

¹³ Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş, *Himyânü'z-zâd ilâ dari'l-me'âd* thk. Abdu'l-hafız Şelebi (Saltanat-ı Umân: Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1403/1983), 1/5.

¹⁴ Tarifler için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 5/188-202; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1419), 2/4-5; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1957), 2/68-77; Celâlüddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (b.y: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1974), 3/4-6.

¹⁵ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâbilü'l-irfan fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Nevvâf el-Cerrâh (Beyrût: Dâru Sâdir, 2008), 430-431.

Zürkânî, muhkem ve müteşâbih hakkında âlimlerden gelen yedi farklı görüşü, kendi tercihini ve yeterli bir içeriğe sahip olmadığını belirttiği diğer dört görüşü dile getirmektedir. Yedi görüş ve ait olduğu kişiler sırasıyla şöyledir:

1. Âlûsî'nin (öl. 1270/1854) Hanefilere dayandırdığı görüşe göre muhkem delaleti açık ve neshe ihtimal olmayan tarzda net olandır. Müteşâbih ise aklen ve naklen manası gizli olup bilgisi Allah'a has kılınmış olan âyetlerdir. Hurûf-ı mukattaa âyetleri gibi.

2. Ehl-i sünnet âlimlerinden bir kısmına göre de muhkem ister aşikâr ister sonradan te'vîl yoluyla olsun kendinden ne kastedildiği bilinen şeydir. Müteşâbih ise Allah'ın bilgisini kendine has kıldığı başka türlü bilinmeyecek olan şeydir. Kıyamet saati, hurûf-ı mukattaa gibi.

3. Usûl âlimlerin çoğunun benimsediği İbn Abbas'a (öl. 68/687-88) nisbet edilen görüşe göre muhkem sadece bir te'vîle ihtimal verendir. Müteşâbih ise birden fazla te'vîle ihtimal verendir.

4. Ahmed b. Hanbel'e (öl. 241/855) ait olan görüşe göre muhkem müstakil bir mana içerip açıklamaya ihtiyaç duymayandır. Müteşâbih ise kendi başına manası anlaşılmayıp açıklanmaya ihtiyaç duyar.

5. Cüveynî'ye (öl. 478/1085) ait olan görüşe göre muhkem bir zıtlık içermeden en doğru mananın oluşmasına yol açan, nazmı ve tertibi düzgün olandır. Müteşâbih ise istenilen manaya bir karine olmadan ulaşılamayan müşterek anlamları uhdesinde barındırandır.

6. Bazı son dönem âlimlerinin sıkça kullandıkları ve aslında *Keşşâf*'ı şerh edenlerden Ebû Muhammed et-Tîbî'ye (öl. 743/1343) ait olan görüşe göre muhkem şunu ifade etmektedir: Kendisine herhangi bir müşkilin arız olmadığı, manası açık olan şeydir. Müteşâbih ise bunun zıddı olandır. Zürkânî, Tîbî'nin harika bir te'vîli olarak belirttiği Âl-i İmrân sûresi 7. âyetin tefsirine yer vermektedir: "İlimde derinleşmiş olanlar" yerine "muhkemin ardında olanlar" denebilirdi ancak muhkemi bilmenin yolunun araştırmaya bağlanması ve müteşâbihin peşinde olmanın da kalbinde eğrilik olmanın yapacağı iş olarak nitelendirilmesi Tîbî'ye göre bu âyetten anlaşılmaktadır. Müteşâbihin peşine düşen ise hadiste¹⁶ sakınılması gereken kişi olarak belirtilmektedir.

7. Fahreddin er-Râzî'ye (öl. 606/1210) nisbet edilen görüşe göre muhkem delaleti kuvvetli olandır. Nass ve zahir manada olan muhkemdir. Delaleti kuvvetli olmayan da müteşâbihtir. Mücmel, müşkil ve müevvel de bunu ifade etmektedir. Râzî muhkemi râcih (delâleti baskın), müteşâbihi de mercûh (delâleti zayıf) olarak açıklamıştır.¹⁷

¹⁶ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, el-Câmi'u's-Sahîh, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâ'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955), "İlim", 1.

¹⁷ Suyûtî, *İtkân*, 2/5.

Diğer görüşleri anlatmaya başlamadan önce bu görüşlerin genel bir değerlendirmesini yapan Zürkânî en isabetli görüşün Râzî'nin görüşü olduğunu, sonrasında da Tîbî'nin görüşünün tercih edilebileceğini ifade etmektedir. Son görüşü isabetli bulmasının nedeni Râzî'nin metodunun gizlilik, kapalılık ve râcih/mercûh ayırımına dayanmasıdır ki bu da âyetlerdeki ihkam ya da teşâbühü ortaya çıkaran sebeplerdir. Zürkânî diğer görüşler başlığı altında ele aldığı son dört görüşün¹⁸ pek tutarlı ve yeterli bir içeriğe sahip olmadığını, en makul görüşün Râzî'nin görüşü olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Ettafeyyiş, *Teysîr* ve *Himyân* tefsirlerinde muhkem ve müteşâbih konusunu detaylı bir şekilde ele almaktadır. Âl-i İmrân sûresi'nin 7. âyetinde klasik sünnî tefsir geleneğinden pek farkı olmayan tariflerle kavramları açıklamaya başlamaktadır. Muhkemi, nesh ihtimali olsa dahi delaleti açık olan, icmâl, iltibâs ve ihtimâlden korunmuş, iletî bilinen (ma'kûlu'l-ma'nâ), Allah'ın anlamını kullarına bildirdiği, lafızları tekrarlanmayan, ferâiz, va'd ve va'id âyetler diye tarif etmektedir. Müteşâbihi ise manası anlaşılmayan, şüpheli, sûrelerin başlarındaki harfler gibi başka bir sebebe ihtiyaç duymadan manası müphem olan, hayız veya temizlik için kullanılan kurû' kelimesi gibi her iki mana için de kullanılan, kıssalar, emsâl, mecaz ve işaretler bulunan, orucun başka aya değil de Ramazan'a has kılınmasında olduğu gibi iletî bilinmeyen, uzun düşünceler neticesinde manası anlaşılan, Deccâl, kıyamet, Ye'cûc ve Me'cûc gibi Allah'ın kendine has kıldığı bilgileri kapsayan, mücmel, mültebis âyetler olarak açıklamaktadır.²⁰

Zürkânî'ye göre ikinci anlamıyla müteşâbihin zıddı olarak kullanılan muhkem, naslarda tam bir açıklığı ifade etmektedir. Muhkem ve müteşâbih konusuyla ilgili olan ikinci yaklaşım Ettafeyyiş'in tanımında da bulunmakta ve her ne kadar farklı tanımlara yer verseler de genel manada tarif için benzer görüş sergilediklerini belirtmek mümkün gözükmemektedir. Diğer İbâzî müfessirler de eserlerinde farklı tanımlara²¹ işaret etmekle birlikte klasik sünnî tefsirler ve tefsir usûlü eserlerinin dışında bir mana vermemektedirler. Zürkânî eserinde görüş sahiplerinin isimlerine kendi değerlendirmeleriyle birlikte değinmekte,²² Ettafeyyiş ise *Teysîr*'inde bu âlimleri zikretmezken *Himyân*'ında yorum yapmadan isimlerine yer vermektedir.²³

¹⁸ Diğer dört görüş için bk. Zürkânî, *Menâbil*, 434.

¹⁹ Zürkânî, *Menâbil*, 431- 434.

²⁰ Ettafeyyiş, *Teysîr*, 2/242; a.mlf., *Himyân*, 4/13-16.

²¹ Tanımlar için bk. Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî, *Tefsîru kitâbillâhî'l-azîz*, thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî (Bejrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 1/267; Ebu'l-Havârî Muhammed b. Havârî el-Umânî, *Kitâbu'd-dirâye ve kenzü'l-ğmâye ve müntebe'l-gâye ve büllâgu'l-keifâye fî tefsîri hamsimie aye*, thk. Muhammed Zenâti Abdurrahman (Maskat: Mektebetü'l-İstikâme, 1411/1991), 2/145; Saîd b. Ahmed b. Saîd el-Kindî, *Et-Tefsîru'l-müeyesser*, thk. Mustafa b. Muhammed Şerîfî, Muhammed b. Musa Bâbâ'ammî (Saltanat-ı Umân: y.y, 1418/1998), 1/155-156; Ahmed b. Hamd el-Halîlî, *Cevâhiru't-tefsîr envârun min beyâni't-tenzîl* (Cüz'ü hâs) (Saltanat-ı Umân: Mektebetü'l-İstikâme, 1425/2004), 8-22.

²² Zürkânî, *Menâbil*, 431- 434.

²³ Ettafeyyiş, *Teysîr*, 2/242; a.mlf., *Himyân*, 4/13-16.

Zürkânî ve Ettafeyyiş'in benzer yaklaşımda buldukları noktalardan biri de Kur'an'ın tamamını muhkem, tamamını müteşâbih ve bir kısmını muhkem, bir kısmını müteşâbih olarak tanımlamalarıdır.²⁴ Bu üçlü taksim Bedreddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1392) ve Subhî es-Sâlih'te (1926-1986) olduğu²⁵ gibi İbâzî müfessirlerde²⁶ de bulunmaktadır. Zürkânî'ye göre Kur'an'ın muhkemliği lafzen ve manen hâle gelmemiş sağlam bir metne sahip olmasını; müteşâbihliği ise sağlamlık, i'caz ve güzellik noktasında âyetlerin birbirine benzerliğini ifade etmektedir.²⁷

Ettafeyyiş ise Hûd sûresinin 1. âyetinde muhkemin kelime manasından yola çıkarak âyetlerin sağlamlığı ve korunmuşluğu üzerinde durmaktadır. Kur'an âyetleri, lafız ve manalarında noksan ve kusurun bulunmayışı, bozulmaktan engellenmesi, delillerle desteklenmesi yönüyle muhkemdir. Zümer sûresinin 23. âyetinin tefsirinde müteşâbihi, âyetlerin sıhhat, fesâhat, belâgat, doğruluk ve hak açısından birbirlerine benzediği şeklinde açıklamaktadır.²⁸ Ayrıca Âl-i İmrân sûresinde müteşâbihât konusunu işlerken Hûd sûresindeki كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ “âyetleri muhkem kalmış”²⁹ kısmıyla ve Zümer sûresinde de كِتَابًا مُتَشَابِهًا “müteşâbih kitap”³⁰ lafzıyla çelişmediğini özellikle vurgulamaktadır.³¹

1. 2. Ümmü'l-Kitâb

Ümmü'l-kitâb, ilgili âyette muhkemin açıklaması olarak zikredilmesiyle birlikte tefsirlerde ayrıca üzerinde durulan kavramlardan biridir. Zürkânî, kavramın müstakil tanımı üzerinde durmakta fakat ‘muhkem ve müteşâbih bağlamında yöneltilen eleştirilere verdiği cevaplar’ başlığı altında “muhkem, ümmü'l-kitâb olarak Kur'an'ın aslıdır ve müteşâbih ona arz edilir”³² yorumunu yapmaktadır. Ettafeyyiş ise kendisine itimat edilen, müteşâbih âyetlerin yönlendirildiği, Kur'an'daki bütün âyetlerin tek tek ümmü'l-kitâb veya âyetlerin hepsinin birbirini tamamlama ve bir arada bulunma hususunda tek bir âyet gibi olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda müteşâbih âyetleri ümmü'l-kitaba hamlederek çözüme kavuşturduğu örnekler de vermektedir. “Allah لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ “وَأِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُنْثَرِفِيهَا فَفَسَفُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا”³³ âyetini muhkem, “Biz bir memleketi belâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına emrederiz de

²⁴ Bk. Hûd 11/1, ez-Zümer 39/23, Âl-i İmran 3/7.

²⁵ Bk. Zerkeşî, *Burbân*, 2/79; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an* (İstanbul: Dersaadet, ts.), 223.

²⁶ Bk. Kindî, *Tefsîru'l-müeyyess*, 2/41, 3/121; Halîlî, *Cevâbiru't-tefsîr (Cüz'ü bâs)*, 10-12.

²⁷ Zürkânî, *Menâbil*, 430.

²⁸ Ettafeyyiş, *Teyyîr*, 6/328, 12/261; a.mlf., *Himyân*, 8/149, 13/84.

²⁹ Hûd 11/1.

³⁰ ez-Zümer 39/23.

³¹ Ettafeyyiş, *Himyân*, 4/15.

³² Zürkânî, *Menâbil*, 447.

³³ el-A'râf 7/23.

*onlar orada kötülük işlerler*³⁴ âyetini ise müteşâbih olarak görmekte ve muhkem olana hamletmektedir. Müteşâbih âyetteki emretmenin itaati veya fıska emretme şeklinde iki manaya ihtimali bulunduğunu belirtmektedir. Muhkem âyetteki “*Allah kötülüğü emretmez*” hükmüne istinaden itaat ve fıska ihtimallerinden fıska olmayacağına, emredilenin itaat olacağına işaret etmektedir.

Zürkânî ve Eттаfeyyîş'e göre muhkem/ümmü'l-kitâb, anlam belirsizliği ve karışıklığından korunmuş, kitabın aslıdır ve müteşâbih âyetlerin anlaşılmasında en temel kıstastır.³⁵ Ümmü'l-kitâbın müteşâbih âyetlere referansı hususunda klasik dönem müfessirleri arasında da herhangi bir uyumsuzluk bulunmamakta³⁶ fakat tespitinde ihtilaflar çıkmaktadır. Zira mezhepler kendi temel yaklaşımlarının Kur'ân'dan kaynaklandığı iddiası³⁷ ile ortaya çıkmakta ve kendi görüşlerine uygun olanları muhkem, uygun olmayanları ise müteşâbih olarak adlandırmaktadırlar.³⁸ Bu bağlamda araştırmamıza konu edilen iki mezhebin ru'yetullaha farklı bakışı muhkem ve müteşâbih âyetlerin tespitiyle ilgilidir. Ehl-i sünnet âhiret âleminde insanın gözleri ile Allah'ı görebilecek bir yeteneğe kavuşturulacağını *إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ* “*Rablerine bakacaklardır*”³⁹ âyetini delil getirerek belirtmektedir.⁴⁰ Aynı âyeti müteşâbih kabul eden İbâziyye mezhebi Allah'ın görülemeyeceğini iddia etmektedir. Eттаfeyyîş, mezhebinin görüşüne uygun olarak Allah'ın ahirette görülemeyeceğine şu örneği vermektedir. Muhkem olan *لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ* “*Gözler O'nu göremez*”⁴¹ âyetine Allah'ın zatına bakmak veya Allah'tan sevap beklemek manalarına ihtimali bulunan müteşâbih *إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ* âyetini hamletmektedir. Muhkem âyet “*gözler kesinlikle Allah'ı göremez*” manasına geldiği için müteşâbihteki ihtimalden ‘Allah'tan sevap beklemek’ manasına hamledileceğinin anlaşılmasının gerektiğini belirtmektedir.⁴²

1. 3. Müteşâbih Âyetlerin Yorumlanması

Zürkânî ve Eттаfeyyîş'in Allah'ın bildiği, ilimle bilinen ve râsihûnun bildiği şeklindeki üçlü taksimle ittifak ettiği konulardan biri de müteşâbih âyetlerin bilinip bilinmeyeceği meselesidir. Zürkânî müteşâbihin kökeninin neler olduğundan hareketle üçlü taksime ulaşırken⁴³ Eттаfeyyîş Âl-

³⁴ el-İsrâ 17/16.

³⁵ Zürkânî, *Menâbil*, 447; Eттаfeyyîş, *Teyssir*, 2/242; a.mlf., *Himyân*, 4/13.

³⁶ Zülfikar Durmuş, “Mu'tezilî Müfessir Zemahşerî'nin Muhkem ve Müteşâbih'e İlişkin Görüşlerinin Analitik İncelenmesi”, *Marife Dergisi* 3/3 (Kış 2003)/266-267.

³⁷ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, *Kitabu't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi (Ankara: İSAM, 2003), 283-284.

³⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 7/141.

³⁹ el-Kiyâmet 75/23.

⁴⁰ Temel Yeşilyurt, “Ru'yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2008), 35/312-313.

⁴¹ el-En'âm 6/103.

⁴² Eттаfeyyîş, *Teyssir*, 2/242; a.mlf., *Himyân*, 4/13-14.

⁴³ Zürkânî, *Menâbil*, 436.

i İmrân sûresinin ilgili âyetindeki 'vâv' harfinin gramatik durumundan yola çıkarak değerlendirmelerde bulunmaktadır.⁴⁴

Müteşâbihin şu ana kadarki açıklamalarından asıl kaynağının kapalılık olduğunu ifade eden Zürkânî bunun lafızda veya manada veya her ikisinde olduğuna dair açıklama yapmakta ve örnekler vermektedir.⁴⁵

Lafız yönünden müteşâbih, lafızdaki kapalılığı ifade eder. Sadece bir kelimedeki kapalılık ya manasının tam olarak bilinmeyişiinden ya da farklı anlamlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Mürekkep/cümle olarak gelen müteşâbih ise ya cümlenin kısalığından ya uzunluğundan ya da kelimelerin dizilişinden kaynaklanmaktadır. Zürkânî lafzın müteşâbihliğine dair verdiği beş ihtimalin de örneğini açıklamalı olarak sunmaktadır. Biz burada sadece bir örnekle iktifa edeceğiz.⁴⁶ Cümledeki kısalık sebebiyle müteşâbihe şu cümleyi örnek vermektedir: “Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın.”⁴⁷ Zürkânî âyetin metninde göremediğimiz, yetimlere adaletli davranılmamasının iki sebebini vermektedir. Cümle kısalığından dolayı yetimlere adaletle davranılmama sebebi olarak hem evlenildiğinde yetimlere yapılan adaletsizliği hem de evlenilmediğinde yetimlerle zinaya düşülmesi ihtimalini göstermektedir.⁴⁸

Zürkânî'ye göre lafızdaki müteşâbihliğin en bariz örnekleri aslında “hurûf-ı mukattaa”dır.⁴⁹

Mana yönünden müteşâbih, mananın kapalılığını ifade etmektedir. Bu daha çok Allah'ın sıfatları, kıyamet sahneleri ve cennet ile cehennem tasvirlerinde görülmektedir. İnsan idrakinin alamayacağı bu konular lafızlardaki bir bilinmezlik, sesteş kullanım veya uzunluk, kısalık olmayıp tamamen mana ile alakalıdır.⁵⁰

Hem lafız hem de mana yönünden müteşâbih, her iki durumdaki kapalılığı ifade etmektedir. Buna örnek olarak Zürkânî şu âyeti vermektedir: “...İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışındır. Evlere kapılarından girin.”⁵¹ Bu âyette lafzî yönden bir kısaltma yapıldığından bir kapalılık vardır. Şöyle ki; hac günlerindeki evlerine arkadan girme meselesinden bahsedilmekte olup âyette cümle uzun uzadıya verilmemiştir.

---

⁴⁴ Ettafeyyîş, *Himyan*, 4/21.

⁴⁵ Zürkânî, *Menâbil*, 435-436.

⁴⁶ Diğer örnekler için bk. Zürkânî, *Menâbil*, 434-436.

⁴⁷ en-Nisâ 4/3.

⁴⁸ Zürkânî, *Menâbil*, 435.

⁴⁹ Zürkânî, *Menâbil*, 435.

⁵⁰ Zürkânî, *Menâbil*, 435.

⁵¹ el-Bakara 2/189.

Diğer taraftan âyette mana yönünden bir kapalılık vardır ki o da, cahiliyye Araplarının hac günlerinde içeride unuttukları bir şey için ihramlıyken uğursuzluk olmasın diye evlerine arkalarından girilmesi inancı vardır. Dolayısıyla bu tarihi geçmiş de mana yönünden bilmek âyetteki kapalılığı giderecek diğer bir yön olmaktadır.⁵²

Bu girişten sonra Zürkânî, müteşâbihi üç çeşide ayırmaktadır.

1. Hiçbir insanın ulaşamayacağı bilgilerdir. “*Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarı ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.*”⁵³

2. İnsanların araştırma sonucu ulaşabileceği bilgilerdir. Teşâbühün kaynağına dair yukarıda geçen açıklama ve yorumlar buna örnektir.

3. Âlimlerden râsihûnun ulaşabileceği bilgilerdir.⁵⁴

Müteşâbihin te’vîlinin bilinip bilinmemesiyle ilgili meseleyi âyetteki ‘vâv’ harfinin durumundan hareketle çözüme kavuşturmaya çalışan Eттаfeyyîş, *Teystîr*’de kısaca, *Himyân*’da detaylı bir şekilde vakıf meselesini ele almakta ve râsihûnun müteşâbihe vakıf olup olamayacağına dair görüşleri delilleriyle birlikte sunmaktadır. İlk olarak zikrettiği vakfın Allah lafzı üzerinde yapılacağı ve ‘vâv’ harfinin isti’nâf kabul edileceği görüşüdür. Sahabenin çoğunluğunun, tâbiûnun, etbau’t-tâbiûnun benimsediği bu görüşü, İbn Ebî Hâtîm’in (öl. 327/938) Câbir b. Zeyd’den (öl. 93/711-12) naklettiği “Siz bu âyette vasıl yapıyorsunuz, râsihûn kelimesi lafzatullah üzerine atıf değildir”⁵⁵ sözüyle desteklemektedir. Özellikle Abdullah b. Abbas olmak üzere Übey b. Ka’b (öl. 33/654), Abdullah b. Mes’ûd (öl. 32/652-53), Hz. Âişe (öl. 58/678) ve Ebû Mâlik el-Eş’arî’den (öl. 18/640) naklettiği haberlerle bu yaklaşımı delillendirmektedir. İbn Abbas: “Müteşâbihâtın te’vîlini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar da şöyle derler: Biz ona iman ettik.”⁵⁶ Übey b. Ka’b: “Râsihûn, iman ettik derler.”⁵⁷ İbn Mes’ûd bu âyeti şu şekilde okumaktadır: “Onun te’vîli ancak Allah nezdindedir. İlimde derinleşmiş olanlarsa şöyle derler: Biz ona iman ettik.”⁵⁸ Hz. Âişe’den gelen şu rivâyet de bunu teyit etmektedir: “Hz. Peygamber Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetini sonuna kadar okuduktan sonra Ey Aişe! *Eğer Kitab’ın müteşâbihine tabi olanları görürsen, bil ki onlar Allah’ın bu âyette kastettiği kişilerdir.*”⁵⁹ Ebû

⁵² Zürkânî, *Menâbil*, 435-436.

⁵³ Lokmân 31/34.

⁵⁴ Zürkânî, *Menâbil*, 436.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, thk. Es’ad et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Mustafa el-Bâz, 1419), 2/599.

⁵⁶ Abdurrazzâk es-San’anî, *Tefsîru Abdurrazzâk*, thk. Mahmûd Abduh (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419), 1/384.

⁵⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Ahmed en-Necâtî, v.dğr. (Mısır: Dâru’l-Mısriyye, ts), 1/191.

⁵⁸ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/191.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi’u’s-Sahîh, thk. Muhammed b. Züheyr b. en-Nâsır (Beyrut: Dâr-u tavkî’n-necât, 1422/2001), “*Tefsîru’l-Kur’ân*”, 59.

Mâlik el-Eşarî'den rivâyet edildiğine göre o, Hz. Peygamber'i şöyle derken işitmiştir: “*Ümmetim için üç hasletten endişe ediyorum: Zenginlikleri çoğalıp da birbirlerine haset etmeleri, kavgaya tutuşmaları ve bir de Kur'ân'ı önlerine açtıklarında, mü'minin onu te'vîle yeltenmesi. Oysaki onun (müteşâbihlerinin) te'vîlini ancak Allah bilir.*”⁶⁰ Bu delilleri ve daha fazlasını zikrettikten sonra bütün bunlardan anlaşılan râsihûnun müteşâbihi bilmeyeceğidir demektir.⁶¹

Bir grubun görüşü olarak ele aldığı diğer yaklaşım ise ilimde rusûh sahibi olanların lafzatullahâ atfedilerek, müteşâbihi bilmeleridir. Bunu şu delillerle ortaya koymaktadır. Mücâhid'in (öl. 103/721) İbn Abbas'tan naklettiğine göre o, şöyle demiştir: “Ben onun te'vîlini bilenlerdenim.”⁶² Ayrıca Mücâhid kendi kanaatini şu şekilde açıklamaktadır: “İlimde derinleşmişler müteşâbihin te'vîlini bilirler ve biz ona iman ettik derler.”⁶³ Dahhâk (öl. 105/723), râsihûn onun te'vîlini bilir, şâyet bilmeselerdi nâsihini-mensûhunu, helâlini-haramını, muhkemini-müteşâbihini de bilemezlerdi demektir.⁶⁴ Nevevî'nin (öl. 676/1277) de bu görüşü tercih ettiğini ve “Kullarından hiçbirinin anlamayacağı bir yolla Allah'ın insanları muhatap alması uzak bir ihtimaldir”⁶⁵ dediğini bildirmektedir.⁶⁶

Eттаfeyyiş, İbn Abbâs'tan (öl. 68/687-88) gelen her iki rivâyet cem edildiğinde müteşâbihin üç kısma ayrılmasının mümkün olacağını söylemektedir. Birincisi, bilinmesini sağlayacak hiçbir yolun bulunmadığı, sadece Allah tarafından bilinenlerdir. Kıyametin vakti, dâbbenin çıkışı gibi. İkincisi, insanın anlayacağı bir yolun bulunmasıdır. Arapçaya, ahkâma vakıf olmak gibi. Üçüncüsü, iki manaya gelebilecek bir lafzın râsihûn tarafından bilinmesidir. Peygamberimizin İbn Abbâs için yaptığı “*Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona te'vîli öğret*”⁶⁷ duasında genel olarak ilimde rusûh sahibi olanların kastedilmesi gibi.⁶⁸

Eттаfeyyiş net olarak tercihini belirtmese de *Teyvîr*'de râsihûnun lafzatullahâ atfedilmesini, *Himyân*'da ise vakfedilmesini benimsediği söylenebilir. Onun yaklaşımlarından çıkan neticeye göre müteşâbihin bir kısmı sadece Allah tarafından, bir kısmı da ilimde derinleşenlerin gayretleriyle bilinir. Fakat o, anlamının bilinemeyeceğine örnek verdiği hurûf-ı mukattaâyı ve Müddessir sûresinin 30. âyetini te'vîl etme yoluna gitmiştir. Bakara, Âl-i İmrân ve Kalem sûrelerinin başındaki hurûf-ı

⁶⁰ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1983), 3/332 (3442).

⁶¹ Eттаfeyyiş, *Teyvîr*, 2/244; a.mlf., *Himyân*, 4/21.

⁶² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 5/220.

⁶³ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 5/220.

⁶⁴ İbn Ebî Hâtım *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/599.

⁶⁵ Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sabîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrût: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1392), 16/218.

⁶⁶ Eттаfeyyiş, *Teyvîr*, 2/244; a.mlf., *Himyân*, 4/18.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud, vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 5/159-160 (3032).

⁶⁸ Eттаfeyyiş, *Himyân*, 4/21.

mukattaayı tefsir ederken önceki âlimlerin görüşlerini de vererek te'vîl etmiştir. Şöyle ki, 'elif'in "Allah", 'lam'ın "Latîf", 'elif-lam-ra, hâ-mîm, nûn' harflerinin "er-Rahmân" anlamlarına geldiğini söylemiştir.⁶⁹ Özellikle hurûf-ı mukattaa ile ilgili kanaatini bu harflerin zikredilmesinin okuyacağın ve insanlara tebliğ edeceğin harflerin nüzülü için kalbini hazırla anlamında Hz. Muhammed'e bir uyarı olduğunu belirtmektedir.⁷⁰ Müddessir sûresi 30. âyetin tefsirinde işin hakikatini Allah bilir kaydını koymasına rağmen 'on dokuz' rakamının saf, çeşit, duygular ve benzeri pek çok farklı şekilde anlaşılabilceği yönünde te'vîle gitmektedir.⁷¹

Müteşâbih âyetler denilince akla ilk gelen hususlardan biri Allah'ın sıfatlarıdır. Her iki âlim de Allah'ın sıfatları konusunu değerlendirmekte ve tenzîhî bir anlayışı tercih ettiklerini ortaya koymaktadırlar. Zürkânî, müteşâbih hakkında üzerinde en çok durulan iki türe ayrıca değinmenin gerekliliğini düşünmektedir. Bunlardan hurûf-ı mukattaayı yedinci bölümde yeterince açıkladığını ifade ettiği⁷² için doğrudan ikinci tür müteşâbihten bahsetmeye başlamaktadır. O da Allah'ın zatı ve sıfatları hakkındaki müteşâbih âyetlerdir.⁷³

Konuyu âlimlerin ittifak ve ihtilaf ettikleri meseleler üzerinden ele alan Zürkânî ittifak ettikleri üç meseleyi şöyle sıralamaktadır:

1. Müteşâbihleri, imkânsız olan zahirî manalarının dışındaki manalara yorumlamak gerekir. Bu yorumların nihaî yorum olmadığını da kabul etmek gerekir.

2. Müteşâbihler te'vîl edilmek zorunda kalındığında İslâm'a dil uzatanların eleştirilerine cevap verecek nitelikte olmalıdır.

3. Müteşâbihin yakın anlamda anlaşılmasını sağlayacak tek bir tev'ili varsa o zaman o konuda icma etmek gerekir. Zürkânî bu maddeye şu örneği vermektedir: "Nerede olursanız olun Allah sizinizle beraberdir"⁷⁴ âyetinde Allah'ın mahlûkatla bizzat beraber olması muhaldir. Buradaki tek te'vîl O'nun ilim, semî, basar, kudret ve irade sıfatlarıyla mahlûkatıyla beraber olmasının anlaşılmasıdır.⁷⁵

İhtilaf edilen meselelere yaklaşımı da üç görüş altında toplayan Zürkânî, ilk sırada selefî görüşünü zikretmektedir:

1. Selefî görüşüne göre Allah Teâlâ, imkânsız olan bu zahirî manalardan tenzîh edildikten sonra mana yönünden bu âyetler Allah'a havale edilir. Onun için bu görüş sahiplerine mufavvide (havale eden) de denilmektedir. Selefî görüşe göre Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla alakalı dilsel yorumlar

⁶⁹ Ettafeyyîş, *Teyşîr*, 1/8, 2/236, 15/214; a.mlf., *Himyân*, 1/45, 14/340.

⁷⁰ Ettafeyyîş, *Teyşîr*, 2/236.

⁷¹ Ettafeyyîş, *Teyşîr*, 15/396; a.mlf., *Himyân*, 14/479.

⁷² Zürkânî, *Menâbil*, 138-144.

⁷³ Zürkânî, *Menâbil*, 439.

⁷⁴ el-Hadîd 57/4.

⁷⁵ Zürkânî, *Menâbil*, 439- 440.

zan ifade eder. Oysa Allah'a iman zatı ve sıfatlarına da imanı gerektirir. O halde bu noktadan daha ileri gidilmemeli, manası Allah'a havale edilmelidir. Selefî görüşün getirdiği naklî deliller arasında kütüb-ü sittede yer alan tek rivâyet şudur: “*Kur'ân'ın müteşâbih olanına uyanları gördüğümüz vakit, işte onlar Yüce Allah'ın isimlerini koyduğu kimselerdir, onlardan sakınınız.*”⁷⁶

2. Zürkânî'nin müevvile ismini verdiği bu görüş halefe aittir. Onlara göre asıl olması gereken hiç mana vermeden lafzı terk etmek, onun yerine imkân dâhilinde kelâmı düzgün bir manaya hamletmektir.

3. Zürkânî orta yol olarak bildirdiği son görüşü ise Suyûtî'den (öl. 911/1505) aktarmaktadır: Te'vîl Arapça'ya yakın olmalı, uzak olduğunda karşı durulmalıdır. Tenzîh etmekle beraber murad edilmiş manaya iman edilmelidir.⁷⁷

Bu farklı görüşleri verdikten sonra Zürkânî “*Rahmân arşa istivâ etti*”⁷⁸ âyeti üzerinden bir örnekleme sunmakta ve âyeti üç görüşe göre anlamlandırmaktadır. Selef ve halef âlimleri, buradaki arşa istivâ ifadesinin ‘arşa oturmak’ anlamına geldiği fakat yer edinmek manasında olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Zahir mananın murad olunmadığına dair de ittifak vardır. Çünkü Allah başka bir âyette kendini “*bir benzeri olmayan*”⁷⁹ diye tanımlamaktadır. Selef bu âyetin manasını Allah'a havale etmeyi uygun görmüştür. Çünkü âyetin manasını en iyi bilen O'dur. Halef ise te'vîl etme yoluna gitmiştir. Halefe göre dil alanı te'vîle imkân tanıdığı sürece âyetler te'vîl edilmelidir. İkinci görüşe sahip olan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/935-36) sadece duyusal bir betimleme olduğunu kabul ederek yorumlamayı diğerlerine bırakmaktadır. Te'vîl edenlerden bir grup da istivâyı “*ele geçirmek, galip gelmek, egemen olmak*” manalarında yorumlamışlardır.⁸⁰ Orta yol olarak serdedilen üçüncü grupsa bu açıklamayı Arap diline yakın görürse kabullenmekte, uzak görürse herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadırlar.⁸¹

Bu örneklemeden sonra diğer bazı müteşâbih âyetleri⁸² de zikreden Zürkânî bunlarla ilgili genel bir sonucu da vermektedir. Selef âlimleri bu âyetlerin manalarında tenzîhi kabul ettikten sonra Allah'a havale etmektedirler. Eş'arîler bilinen duyusal sıfatlarla tefsir etmektedirler. Fakat manasını

⁷⁶ Müslim, “İlim”, 1.

⁷⁷ Zürkânî, *Menâbil*, 440- 441.

⁷⁸ Tâhâ 20/5.

⁷⁹ eş-Şûrâ 42/11.

⁸⁰ Halef âlimlerin çoğu istivâyı bu şekilde te'vil ederler. Farklı görüşler için bk. Suyûtî, *İtkân*, 2/9-10; Zerkeşî, *Burbân*, 2/80-82.

⁸¹ Zürkânî, *Menâbil*, 441.

⁸² Bk. er-Rahmân 55/27, Tâhâ 20/39, el-Fetih 48/10, ez-Zümer 39/67, en-Nahl 16/50, el-Fecr 89/22, el-En'am 6/59.

belirleme işinin Allah'a ait olduğunu not düşmektedirler. Te'vîle yer veren üçüncü grupsa örneğin âyetlerde geçen 'vech'i 'Allah'ın zâtı' olarak tefsir etmektedirler.⁸³

Zürkânî, konunun sonunda kendi asrının âlimlerinden te'vîl hususunda ileri gidenleri eleştirerek kendi sözlerini gizleyip onları selefte söyletmelerinin son derece yanlış olduğunu belirtmektedir. Selefte aşırı giden grupların da örneğin 'istivâ'yı zahirî manada kabul edip sonrasında gereğini yerine getirmemekle eleştiren Zürkânî, onların sanki "istivâ etmek istivâ etmek değildir" şeklinde saçma bir düşünceye sahip olduklarını dile getirmektedir. 'İstivâ Allah'ın bildiği bizim bilmediğimiz anlamıyla hakikî anlamındadır' cümlesinde anlaşılabilirliğini ifade ederek ilahî sıfatlar konusunda hangi görüşte olduğunu göstermektedir. İstivâ Arapça'da Allah için zahiren muhal olan bir şeyi gerektirmektedir. O halde te'vîl etmek elbette gerekecektir. Böyle olduğunda da asıl değil mecazî manaya çevrilmiş olmaktadır. Zürkânî selefın son dönemdeki temsilcilerinden ilgili âyetleri te'vîl etmeden tenzîh makamında bulunmalarını beklemektedir.⁸⁴ Zerkeşî ise müteşâbihlerin te'vîl ve tefsir edilmemesini tefsir geleneğine aykırı görür. Çünkü İslâm bilginleri, Allah'ın sıfatları ve hurûf-ı mukattaa da dâhil âyetler üzerinde düşünmüşler, tefsir ve te'vîl etmeye çalışmışlardır.⁸⁵

Ettafeyyîş de kendi mezhebi ile aynı görüşte olup Allah'ın sıfatlarını te'vîl yöntemini esas alarak tenzîhî bir yaklaşımla incelemektedir. Ettafeyyîş, "Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilahına çıkar bakarım(!)",⁸⁶ "Âlemlerin Rabbi de nedir?"⁸⁷ diye sorarak Allah'ı bir cisim gibi tasavvur eden Firavun'un düşüncesine karşı çıkmaktadır. Allah'ın bir cins, cisim ve araz olmadığını "O'na benzer hiçbir şey yoktur"⁸⁸ âyetiyle delillendirerek tenzîhî anlayışını ortaya koymaktadır.⁸⁹

Aynı mezhepten müfessir Ahmed el-Halîlî, Allah kendini kullarına onlara garip gelmeyecek kelimelerle tanıttığına fakat aynı kelimelere farklı manalar yüklediğine işaret etmektedir. Semî', basîr, alîm, habîr, evvel, âhir, rahîm, azîz, hakîm gibi sıfatların insanlar tarafından bilinmesine rağmen Allah için düşünüldüğünde kıyas edilemeyecek derecede farklılaşmaktadır. İnsanlardaki işitme ses dalgalarının intikaliyle mümkünken bu Allah için tasavvur edilemez. Halîlî, bütün bunların müteşâbih olduğunu ancak muhkem olan "O'na benzer hiçbir şey yoktur"⁹⁰ ve "O'nun hiçbir dengi yoktur"⁹¹

⁸³ Zürkânî, *Menâbil*, 442.

⁸⁴ Zürkânî, *Menâbil*, 443.

⁸⁵ Zerkeşî, *Burbân*, 2/84.

⁸⁶ el-Kasâs 28/38.

⁸⁷ eş-Şu'arâ 26/23.

⁸⁸ eş-Şûrâ 42/11.

⁸⁹ Ettafeyyîş, *Teyyîr*, 7/385; a.mlf., *Himyan*, 12/22.

⁹⁰ eş-Şûrâ 42/11.

⁹¹ el-İhlâs 112/4.

âyetleri bağlamında ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Allah'ın bütün sıfatlarını anlama hususunda esas olanın benzer ve denginin olmamasına vurgu yapmakta ve Allah insanların bildiği bütün keyfiyyet ve uzuvlardan münezzehtir demektedir.⁹²

İbâzî müfessirlerin Allah'a izafe edilen lafızları da te'vîl ettikleri görülmektedir. Mesela istivâ kavramını 'arşa ve onun dışındakilere sahip olmak, emrinin bütün âlemleri kuşatması ve emri dışında hiçbir mekânın kalmaması, otorite, galebe, kuvvet ve Allah'ın eşya üzerindeki tasarrufu ve tedbiri' şeklinde yorumlamaktadırlar.⁹³ Yed kavramını 'güç, kudret, nimet, cömertlik' manasında, *يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ* "O'nun iki eli de açıktır"⁹⁴ ifadesini ise 'ehli itaat için rahmet, ehli masiyet için ıkâb, din ve dünya nimeti, zahir ve batın nimeti' anlamlarında tefsir etmektedirler.⁹⁵ Vech kavramını 'Allah'ın zatı ve rızası' anlamında te'vîl etmekte ve tenzihî anlayışlarını yansıtmaktadırlar.⁹⁶

Hem Zürkânî hem de Ettafeyyîş mutlak manada te'vîle karşı değillerdir. Zürkânî, müteşâbih âyetleri kesin delillerle hidâyete uygun bir şekilde doğru te'vîlle manalandırmanın Allah'ın haram kıldığı ve yasakladığı türden tev'il olmadığı görüşündedir.⁹⁷ Ettafeyyîş ise ilim elde etmek için öncelikle muhkemin öğrenilmesini şart koşturmaktadır. Sonrasında ise müteşâbihin talep edilmesinde bir sakınca görmemektedir. Ona göre men edilen, inatlarından dolayı peygamberlerin getirdiklerinin dışında kendi önerilerini sunan ve peygamberler bu önerilerle gelse inanacaklarını zanneden müşrikler gibi Allah'ın zemmettiği fasit müteşâbihin peşine düşülmesidir.⁹⁸

1. 4. Müteşâbih Âyetlerin Varlığının Hikmeti

Hem Zürkânî hem de Ettafeyyîş müteşâbih âyetlerin Kur'ân'da yer almasına dair hikmetler zikretmişlerdir. Zürkânî, bu hikmetleri on madde halinde sıralamaktadır. Buna göre ilk beş madde sadece Allah'ın kendine has kıldığı müteşâbih olup sonraki beş madde ise âlimlerin ve diğer insanların da dakik bir araştırmayla anlayabileceği müteşâbihlere aittir.

⁹² Halîlî, *Cüzz'ü bâs*, 41-43.

⁹³ Hevvârî, *Tefsîru kitâbillahî'l-azîz*, 2/363, 3/143; Kindî, *Tefsîru'l-müeyesser*, 1/156, 426; Ettafeyyîş, *Himyân*, 12/460; İbrahim b. Ömer el-Beyyûd, *fî Rihâbi'l-Kur'ân*, thk. İsa b. Muhammed Belhâc (Gardâye/Cezayir: Matbaatü'l-Arabiyye, 2006), 3/225.

⁹⁴ el-Mâide 5/64.

⁹⁵ Hevvârî, *Tefsîru kitâbillahî'l-azîz*, 1/318, Kindî, *Tefsîru'l-müeyesser*, 1/324-325, 3/232; Ettafeyyîş, *Himyân*, 2/182, 5/515-517, 13/466.

⁹⁶ Hevvârî, *Tefsîru kitâbillahî'l-azîz*, 1/50; Ebu'l-Havârî, *Kitâbu'd-Dirâye fî tefsîri hamsimie aye*, 1/84; Kindî, *Tefsîru'l-müeyesser*, 3/296; Ettafeyyîş, *Himyân*, 2/279, 14/87.

⁹⁷ Zürkânî, *Menâbil*, 448.

⁹⁸ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/19.

1. Müteşâbihler, Allah'ın insanlığa rahmetidir. Allah dağa tecelli ettiğinde parça parça dağılmasının ardından⁹⁹ insan zihninin alamayacağı müteşâbihler de insanda benzer bir manzara oluşturabilirdi. Ölüm ve kıyametin kopma zamanını bilen insanla bilmeyen insanın yaşantısını tahayyül ettiğimizde bu hikmetin ne kadar anlamlı olduğunu fark edebiliriz.

2. Müteşâbihler vesilesiyle insanların gayba olan imanları imtihan edilmektedir.

3. Müteşâbihlerle insanların seviye farklılıklarına göre hitap edilmektedir. Özellikle ilahî sıfatların hikmetlerinde ilk başta avam için müteşâbih olan sonrasında havas için muhkem olmuştur.

4. Müteşâbihler, insanın aczinin ve cehaletinin fark ettirilip Allah'ın azameti ve ilmi karşısında konumunu hatırlatması bakımından önemlidir.

5. Müteşâbihler, her tutarlı görüş sahibinin görüşüne işaret bulabileceği bir yol olmuştur. Yanlış bir görüşe sahip olan da ciddi bir araştırma yapmasıyla ve muhkemin müteşâbihi tefsir etmesiyle batıl yoldan kurtulur.¹⁰⁰

İnsanların anlayabileceği müteşâbihin hikmetlerini ise şöyle sıralamaktadır:

6. İ'câzü'l-Kur'ân'ı gerçekleştirmektir. Kur'ân'ın sahip olduğu edebi üstünlük ve muhteva zenginliği müteşâbih üslûpla ifade edilmeyi gerektirmektedir.

7. Kur'ân'ın hıfzını kolaylaştırmak ve böylelikle muhafazasını sağlamaktır. Kelamın kısa tutulması, Kur'ân metninin kolayca ezberlenmesine zemin hazırlamaktadır.

8. Müteşâbihin olması hakikate ulaşmayı da zorlaştırmaktadır. Ancak ne kadar meşakkat varsa sevabı da o derece artmaktadır.

9. Müteşâbihi bilmek için araştırma yapanın birçok ilimle de iştigal etmesi sağlanmış olmaktadır.

10. Âyetlerin tamamının muhkem olması durumunda aklî delil getirmek için çaba sarf etmeye gerek kalmayacaktı. Ancak müteşâbih âyetlerin varlığı insanı taklit etmekten uzaklaştırıp aklî delil getirmek için araştırmaya sevk etmektedir.¹⁰¹

Eттаfeyyîş ise 'Kur'ân'ın tamamı muhkem mi, müteşâbihlerin varlığının hikmeti nedir' sorularına cevap ararken müteşâbihlerin hikmetlerine değinmektedir. Kur'ân'ın tamamının muhkem olmadığını, müteşâbih âyetlerin de bulunduğunu ve bunun da Arapçanın özelliğinden kaynaklandığını söylemektedir. Arapça ifadeler ya zâhir, sarih, ya da kinaye ve işâretler gibi gizli, kapalı manalar içerirler ki bu durum Arapların hoşuna giden bir üslûptur. Arapça inen Kur'ân, bu iki üslubu da

⁹⁹ Bk. el-A'râf 7/143.

¹⁰⁰ Zürkânî, *Menâbil*, 437-438.

¹⁰¹ Zürkânî, *Menâbil*, 438-439.

içermektedir. Mü'min, İsrâiloğulları'nın nehirle imtihanı gibi imtihan için müteşâbihle karşılaştığında durur ve manasını Allah'a havale eder, münafık ise şüpheye düşer. Mü'min Arapça kelimelere vukûfiyeti ölçüsünde mana çıkararak sevap kazanır. Böylece insan fikri dondurulmamış, fikir hürriyetine geniş bir alan açılmıştır. Şâyet Kur'ân'ın tamamı muhkem olsaydı hüküm vermede akli delilleri kullanmaya ihtiyaç duymayan insanlık cahil ve taklit üzere kalırdı. İnsan bilgisini güçlendirmek adına sarf, nahiv, dil, fıkıh usûlü gibi pek çok ilme ihtiyaç duyarak ilmin gelişmesine katkı sunar.¹⁰²

2. Münferiden Değınilen Konular

Zürkânî ve Eттаfeyyiş'in eserlerinde muhkem ve müteşâbih meselesini farklı başlıklarda ele aldıkları kısımlar da bulunmaktadır.

2. 1. Zürkânî'nin Münferiden Değındığı Konu

Muhkem ve müteşâbih hakkındaki iddialar ve cevaplara konu sonunda topluca yer veren Zürkânî, bunları altı madde halinde sunmaktadır.

Birinci iddia göre Allah'ın bir yönünün olmaması, Allah'ın var olmadığını söylemeyi gerektirmektedir. Zürkânî buna şöyle cevap vermektedir. Öncelikle bu gaibin şahitle kıyasıdır ve bu kıyas fasiddir. Nitekim Allah, yarattıklarına benzemiyor ki onlara ait birtakım varlık özelliklerine sahip olsun.¹⁰³

İkinci iddia, âyet ve hadisler Arapça lafızlardan oluşup gramerciler de bunların manalarını bildiklerine göre lafzın delalet ettiği manayı olduğu gibi almak gerekir. Şâyet bu iddia doğru kabul edilirse Mücessime haricinde kimse kurtuluşa eremez. Zahirinin ifade ettiği şeyde noksanlık varsa te'vil edilmesi gerekir.¹⁰⁴

Üçüncü iddia, Allah kulları için beyan ve hidayeti murad ederken müteşâbihi indirmesinde bir hikmetin olup olamayacağı meselesidir. Söz konusu müteşâbih, kulların bilebileceği cinsten olması durumunda birtakım faydaları vardır. Bu faydaların ilki, âlimleri Allah'a yaklaştıran derin ve titiz araştırmalara yönelmektir. İkincisi, insanların anlayışları ve uygulamalarındaki derece farkını ortaya koymaktır. Söz konusu müteşâbihin kulların manasını bilemeyeceği türden olması durumunda yine birtakım fayda ve hikmetleri vardır. Kulların vukufiyet, teslim olma, kendisiyle amel edilmese dahi mensûh bir âyet gibi okumakla meşgul olup kulluklarını yerine getirmedeki kararlılıkla imtihan edilmeleridir.¹⁰⁵

---

¹⁰² Eттаfeyyiş, *Himyân*, 4/14-15.

¹⁰³ Zürkânî, *Menâbil*, 444.

¹⁰⁴ Zürkânî, *Menâbil*, 445.

¹⁰⁵ Zürkânî, *Menâbil*, 446.

Dördüncü iddiaya göre her mezhebin kendi görüşünü Kur'an'a dayandırması, kendi görüşüne uygun olanları muhkem, olmayanları müteşâbih olarak adlandırması kıyamete kadar baki olacak Kur'an'da bulunması doğru değildir. Zürkânî, bunu müteşâbihin Kur'an'da yer almasındaki faydalarından biri de hedefe ulaşırken meşakkatin artması ve bunun sonunda da sevabın katlanması şeklinde cevaplandırmaktadır.¹⁰⁶

Beşinci iddiada, muhkemin müteşabihe bir üstünlüğünün olup olmadığı sorulmaktadır. Zürkânî'ye göre bazı hususlarda muhkem müteşabihe üstünken bazı hususlarda onun dengidir. İnsan vücudundaki hayatî organların birbirine üstünlük ve bedeni oluşturmadaki dengesinde olduğu gibi.¹⁰⁷

Altıncı iddia, selef ve halef âlimlerinin müteşâbih âyetler hakkındaki tutumu tevilden yana olmalarıdır ve te'vile yönelmek ise Allah'ın yasakladığı şeylerdendir. Zürkânî, bu iddiaya iki şekilde cevap vermektedir. İlk olarak, selef ve halef tüm âlimleri aynı kategoride görmek sıhhat yönünden tartışmalıdır. Lügavî manada bir yorum söz konusu olduğunda ortak hareket ettikleri söylenebilirse de ıstilahî manadaki tevil konusunda söylenemez. Selef âlimleri müteşâbih âyetlerle ilgili işin sonucunu Allah'a havale ederken; sonraki dönem âlimleri bu konuda sağlam bir tevili tercih etmişlerdir. İkinci olarak; halef ve selef âlimlerin tamamının Allah'ın yasakladığı şeyi yaptıklarını ifade eden iddianın delili sağlam değildir. Âyette geçen kalplerinde eğrilik bulunanlardan kasıt heva ve hevesine uyup müteşabihi hakikatin dışına çıkararak istediği şekilde tevil edenlerdir. Ancak âyeti doğru te'vile manalandırmak Allah'ın haram kıldığı ve yasakladığı türden te'vil değildir.¹⁰⁸

2. 2. Eттаfeyyîş'in Münferiden Değindiği Konular

Âl-i İmrân sûresindeki ilgili âyeti esas alarak muhkem-müteşâbih konusunu işleyen Eттаfeyyîş, Zürkânî'nin doğrudan temas etmediği bazı meseleleri değerlendirmektedir.

Bu meselelerden biri söz konusu âyetin sebab-i nüzûlüdür. Eттаfeyyîş âyetin sebab-i nüzûlü olarak *Teystîr*'de Nocrân Hıristiyanlarından bir grubun Hz. İsrâ'nın Allah'ın oğlu olduğuna dair Peygamberimizle gerçekleştirdiği bir görüşmeyle,¹⁰⁹ *Himyân* tefsirinde ise hurûf-ı mukattaaya istinaden ümmet-i Muhammed'e ömür biçen Yahudilerle¹¹⁰ ilgili olduğunu söylemektedir.

¹⁰⁶ Zürkânî, *Menâbil*, 447.

¹⁰⁷ Zürkânî, *Menâbil*, 447.

¹⁰⁸ Zürkânî, *Menâbil*, 448.

¹⁰⁹ Eттаfeyyîş, *Teystîr*, 2/245-246.

¹¹⁰ Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/17.

Ettafeyyiş'in münferiden ele aldığı bir diğer mesele de 'zeyğ' kavramıdır. Kavramı inkâr ederek haktan sapma, şüpheye düşme ve batıla meyletme şeklinde açıklamaktadır. Ona göre bu kimseler Yahudiler, Nocrân Hıristiyanları, münafıklar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler, müşrikler ve diğerleridir.¹¹¹

Ettafeyyiş, âyetin 'onun müteşâbihine tabi olurlar' kısmını "fasit itikatlarına uygun tefsir ederler, dine karışıklık ve zayıflık sokmak isterler, nesh olmadığı halde var kabul ederler, 'niçin böyle dendi de şöyle denmedi', 'niçin iki, üç, dört kez tekrar edildi' derler, zahiriyle veya batıl te'vîliyle amel ederler" şeklinde yorumlamaktadır.¹¹² Zeyğ kelimesine yüklediği anlama bakıldığında Müslüman olmayanların kastedildiği net olarak anlaşılabilir fakat 'müteşâbihine tabi olurlar' kısmına verdiği manada İslam dairesinde olanların da anlaşıldığı görülmektedir.

Ettafeyyiş, 'ibtigâe'l-fitne' ifadesini "şirk, küfür, cahilleri saptırmak için ortaya konan şüpheler, açık olan manaya ihtilaf sokmak suretiyle ifsat etmek ve insanları hak dinden saptırmak" olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda 'Allah'ın eli' terkiibini hakiki manada el diye tefsir etmenin şirk, sadece el demenin (bilâ keyf) fisk olduğunu belirtmektedir.¹¹³

Âyetin 'ibtigâe te'vîlih' kısmını Ettafeyyiş, kişinin arzusuna uygun, batıl bir manayı talep etmesi şeklinde anlamaktadır. Te'vîlin sahihinin olduğu gibi batılının da olabileceğini, âyette önce 'ibtigâe'l-fitne' sonrasında ise 'ibtigâe te'vîlih' ifadesi geldiği için buradaki te'vîlin batıl manada anlaşılmasının vacip olduğunu düşünmektedir. İbn Abbâs ve Kelbî'den (öl. 146/763) rivâyetle müteşâbih âyetlerin te'vîlini arzulayanların Hz. Muhammed'in ve ümmetinin ömrünü hesap eden Yahudiler olduğunu, özellikle inatlarından kaynaklanarak kıyamet ne zaman, dirilme nasıl olacak sorularını sorduklarını aktarmaktadır. Ayrıca te'vîlini arzulayanların öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kâfirlerin de olabileceğini ve aynı soruları yönelttiklerini zikretmektedir. Te'vîlini arzulayanların Kur'an'ın muhkem ve müteşâbihi arasında tenakuz gördüklerini vurgulamaktadır. Onlara göre

عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى "Rabmân, Arş'a istivâ etmiştir"¹¹⁴ âyeti, yedullah, vech, ayn, cenb gibi insanlara ait kavramlar varken لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"¹¹⁵ âyetinde Allah'ın hiçbir benzerinin bulunmadığının söylenmesi bir çelişkidir. Ettafeyyiş, onların muhkem ve müteşâbihi anlamayarak kendilerince bir çelişki ortaya koymaya çalıştıklarını belirtmektedir.¹¹⁶

¹¹¹ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, 2/243; a.mlf., *Himyân*, 4/16-17.

¹¹² Ettafeyyiş, *Teyşîr*, 2/243; a.mlf., *Himyân*, 4/18.

¹¹³ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, 2/243; a.mlf., *Himyân*, 4/18.

¹¹⁴ Tâhâ 20/5.

¹¹⁵ eş-Şûrâ 42/11.

¹¹⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, 2/243-244; a.mlf., *Himyân*, 4/18.

Ettafeyyîş'in müstakil olarak ele aldığı son mesele de râsihûn kavramıdır. Râsihûnun tarifine ilk olarak Resûlullah'ın verdiği şu cevapla başlamaktadır: “*Yeminini tutan, sözü doğru, kalbi istikamet üzere, karnına haram lokma girmeyen, namusunu koruyan kimse.*”¹¹⁷ Devamında da Abdullah b. Selâm (öl. 43/663-64) gibi iman eden Ehl-i kitap, ilmiyle amel eden âlimler, takvâ hususunda Allah ile kendi, tevazuda insanlarla kendi, zühdde dünya ile kendi ve mücahedede nefsi ile kendi arasında orta yolu tutanların olduğunu vurgulamaktadır. İlimle birlikte meselenin özünü ahlakî boyutun oluşturması gerektiğine dikkat çeken Ettafeyyîş, “*Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar*”¹¹⁸ âyetine istinaden Allah'tan korkmayanların âlim sayılamayacağını ifade etmektedir. Ona göre Allah, ilimde rusûh sahibi olanları ‘akıl sahipleri’ şeklinde vasfederek övmektedir. Çünkü sadece onlar öğüt aldıkları, hassas bir kalp taşıdıkları, mükemmel bir zihne, güzel bir bakışa haiz oldukları, şehvetle bakmak, batılı kullanmak ve haram yemek gibi duygulardan uzak kaldıkları için müteşâbihî öğrenmektedirler.¹¹⁹

Sonuç

Ehl-i sünnet âlimlerinden Zürkânî ve İbâzî müfessirlerden Ettafeyyîş'in muhkem ve müteşâbih konusundaki görüşlerinin mukayesesi doğrultusunda yapılan bu çalışmada, iki âlimin literatür bilgisi ve tanım düzeyinde yaklaşımlarının önemli ölçüde birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin her iki âlimin de muhkem, müteşâbih ve ümmü'l-kitâb kavramlarına yaklaşık aynı anlamı verdikleri görülmektedir. Ayrıca her iki âlim muhkem kabul edilen ümmü'l-kitâbı, müteşâbihin arz edildiği bir kıstas çerçevesinde değerlendirmektedirler. Herhangi bir müteşâbihin aslında ne anlama geldiğini belirlemek için Kur'an'ın tartışmasız olan kısımlarına gönderme yapmanın sağlıklı bir yaklaşım olacağı ortak zemininde buluşmaktadırlar. Ancak sorunun burada çözülmediği anlaşılmaktadır; sözü edilen ortak ve benzer anlayışa mukabil, muhkem ve müteşâbih âyetlerin sayı ve tespitindeki karmaşa iki âlimin tartışmasının merkezini oluşturmaktadır. Buradaki ayrışma derin ve önemlidir. Birinin muhkem gördüğünü öteki müteşâbih görebilmektedir. Diğer bir tartışma konusu ise muhkem ve müteşâbihin yorum kısmında ortaya çıkmaktadır ki, burada sürece aynı metnin aynı olmayan yorumları söz konusu olabilmektedir. Bu aslında temel bir hermenötik tartışmayı gündeme getirmektedir. Ortada sabit bir metin var fakat söz konusu metin birbirinden farklı iki zihnin tasavvurundan geçince apayrı anlam içeriklerine kavuşabilmektedir. Asıl ayrılık noktasını da hermenötik varsayımların belirttiği gibi zihinden bağımsız bir dış metnin olamayacağı gerçeği oluşturmaktadır. Örneğin ru'yetullah hususunda Ehl-i sünnet ahirette Allah'ın görüleceğini Kıyâmet sûresinin 23.

¹¹⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 5/223; Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekkâ (b.y: Müessesetü'r-Risâlete, 1401/1981), 15/875.

¹¹⁸ Fâtır 35/28.

¹¹⁹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, 2/244-245; a.mlf., *Himyân*, 4/22.

âyetine dayandırarak savunurken, Eттаfeyyiş aynı âyetleri müteşâbih kabul ederek Allah'ın görülmeyeceğini kendi mezhebinin ortak bir kanaati olarak yorumlamaktadır.

Müteşâbihin yorumlanmasında meselenin asıl tartışma alanını oluşturan 'vâv' harfinin konumu iki zıt görüşü ortaya koymaktadır. Zürkânî atıf ya da isti'nâf olduğuna değinmezken, Eттаfeyyiş atıf ya da isti'nâf olduğuna dair görüşleri sıraladıktan sonra bu iki zıt bakış açısını uzlaştırma çabasına gitmektedirler. Buna göre müteşâbihin bir kısmı yalnızca Allah tarafından, bir kısmı rusûh sahibi âlimler tarafından, bir kısmı da insanlar tarafından bilinir. Mutlak manada müteşâbihin yorumlanmasına karşı çıkmadıkları gibi üstelik ilimde derinleşenlere değer veren bir noktada buluşmaktadırlar.

Eттаfeyyiş'in ve Zürkânî'nin muhkem ve müteşâbih konularındaki görüşleri nelerdir şeklinde belirlenen araştırmanın temel sorusu literatür eşliğinde değerlendirildiği zaman her iki âlime göre muhkemin asıl, müteşâbihin ise yoruma açık olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan iki âlimin görüşleri arasındaki farklılığın Kur'ân'a yaklaşım konusundaki yöntem farklılığından ve mezheplerinin genel eğilimindeki Kur'ân'a yaklaşımlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Örneğin müfessir Eттаfeyyiş konuları âyet metni bağlamıyla birlikte değerlendirerek yorumlarken, Zürkânî'nin âyet metninden bağımsız, konu bütünlüğü çerçevesinde yaklaşımı, kaçınılmaz olarak farklılıklara neden olabilmektedir.

Ehl-i sünnet ve İbâzî mezheplerinden birer âlimin muhkem ve müteşâbih konusundaki görüşlerinin kıyaslandığı bu çalışmanın sonucunun, muhkem ve müteşâbih konusunun tek başına, bir âlime göre veya farklı âlim ve mezheplerle karşılaştırılarak ele alındığı diğer çalışmalarla uyumlu olduğu görülmektedir. Bu durum konuyu değerlendiren âlimlerin pek çok noktada benzer bir yaklaşım sergilemelerinden ve mezheplerinin görüşleri doğrultusunda hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Ülkemizde mezhepler tarihi açısından İbâzî ekolünü konu alan eserler bulunmasına rağmen tefsir ilmi bağlamında yeterince incelenmediğini söylemek mümkündür. Bu çalışma, yeni yeni tez ve makalelere konu olan İbâzî mezhebinin Kur'ân yorumuna dair çalışma yapacaklara bir katkı sunmakta ve özellikle kendi kaynaklarından hareket edilerek görüşlerinin aktarılmasının önemine vurgu yapmaktadır. Çalışma neticesinde Ehl-i sünnet ve İbâzî tefsir geleneği bağlamında muhkem ve müteşâbihin anlaşılmasında benzer ve farklı yönlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu tür mukayeseli çalışmaların, Kur'ân ilimlerinin diğer konu başlıklarında da devam ettirilmesi halinde bilhassa İbâzî tefsir anlayışına geniş bir perspektif sunabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvud, vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Beyyûd, İbrahim b. Ömer. *fî Ribâbi'l-Kur'ân*. thk. İsa b. Muhammed Belhâc. 25 Cilt. Gardâye/Cezayir: Matbaatü'l-Arabiyye, 2. Basım, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmi'ü's-Sahîh. thk. Muhammed b. Züheyr b. en-Nâsir. Beyrut: Dâr-u tavkî'n-necât, 1422/2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 23. Basım, 2012.
- Durmuş, Zülfikar. "Mu'tezilî Müfessir Zemahşerî'nin Muhkem ve Müteşâbih'e İlişkin Görüşlerinin Analitik İncelenmesi". *Marife Dergisi* 3/3 (Kış 2003), 259-273.
- Ebu'l-Havârî, Muhammed b. Havârî el-Umânî. *Kitâbu'd-dirâye ve kenzü'l-gınâye ve müntehe'l-gâye ve bülûgu'l-kifâye fî tefsiri hamsimie aye*. thk. Muhammed Zenâti Abdurrahman. 2 Cilt. Maskat: Mektebetü'l-İstikâme, 1411/1991.
- Eskikurt, Ayşegül – Çağlayan Altun, Reyhan. "Klasik ve Modern Dönemde Ulûmu'l-Kur'an Çalışmaları Karşılaştırması". *Asos Journal* 4/28 (Temmuz 2016), 84-105.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf. *Tefsîru't-tefsîr*. thk. İbrahim b. Muhammed Talây. 17 Cilt. Cezayir: Dâru't-Tevfikîyye, 2011.
- Ettafeyyîş. *Himyânü'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd*. thk. Abdu'l-hâfız Şelebi. 21 Cilt. Saltanat-ı Umân: Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe. 2. Basım, 1403/1983.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed en-Necâtî, v.dğr. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Halîlî, Ahmed b. Hamd. *Cevâbiru't-tefsîr envârun min beyâni't-tenzîl (Cüz'ü bâs)*. Saltanat-ı Umân: Mektebetü'l-İstikâme, 1425/2004.
- Hizmetli, Sabri. "Ettafeyyîş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Hevvârî, Hûd b. Muhakkem. *Tefsîru kitâbillâhi'l-azîz*. thk. Belhâc b. Saîd Şerîfi. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- İbn Ebî Hâtim er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad et-Tayyib. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.

- İbni Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1419.
- Kindî, Saîd b. Ahmed b. Saîd. *et-Tefsîru'l-müeyyesser*. thk. Mustafa b. Muhammed Şerîfî, Muhammed b. Musa Bâbâ'ammî. 3 Cilt. Saltanat-ı Umân: y.y, 1418/1998.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbu't-tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. Ankara: İSAM, 2003.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Zürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/579-580. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. el-Câmî'u's-Sahîh. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955, "İlim", 1.
- Müttakî, Abdilmelik b. Kadîhân el-Hindî. *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-aķvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekkâ. 16 Cilt. b.y: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ. *el-Minhâc Şerhu Sahîbi Müslim b. el-Haccâc*. 18. Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1392.
- Önen, Hacı. "İbn Kesir ve Taberî'nin Muhkem-Müteşâbih ile İlgili Görüşlerinin Mukayesesi". *EKEV Akademi Dergisi* 18/60 (Yaz 2014), 309-320.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- San'anî, Abdurrazzâk. *Tefsîru Abdurrazzâk*. thk. Mahmûd Abduh. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Sebt, Halid b. Osman. *Kitâbü Menâhili'l-irfân li'z-Zürcânî; Dirâse ve Takvîm*. Kahire: Darü İbn Affan, 2001.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâbis fî ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaadet, ts.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. b.y: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1974.
- Syamsuddin, Sahiron. "Muhkem ve Müteşâbih: Kur'an'ı Kerim'in 3. Sure 7. Ayeti Hakkında Taberî ve Zemahşeri'nin Yorumları Üzerine Analitik Bir Çalışma". çev. Yavuz Fırat. *Bilimname* 5/12 (2007), 201-219.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1404/1983.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Vînten, Mustafa b. Nâsır. *Arâü's-Şeyb Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş el-Akadîyye*. Gardâye: el-Matba'at'ül-Arabiyye, 1996.
- Yayla, Mansur. "Sünnî-Şîî Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği-". *İlahiyat Akademi* 10 (Aralık 2019), 107-144.
- Yeşilyurt, Temel. "Ru'yetullah". Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'ân İnsan ve Yanlğı*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Zerkeşî, Bedreddîn. *el-Burbân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâbilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Nevvâf el-Cerrâh. 2 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 2008.